

Osmanlı'da ilm-i Tarih

İSAR Yayınları | 34

Osmanlı'da İlimler Dizisi | 8

Osmanlı'da İlm-i Tarih

Editörler

Zahit Atçıl

Ercüment Asil

Cemal Atabaş

1. Basım: İstanbul - Aralık 2023

ISBN 978-605-9276-45-0

Yayına Hazırlık: Furkan Aktaş

Türkçe Tashih: Ömer Said Güler

İngilizce Tashih: Thomas Feliciano

Kitap Tasarım: Salih Pulcu

Tasarım Uygulama: e-İSAR Tasarım Ofisi

Kapak Uygulama: Muhammed Ali Sak

Baskı-Cilt

Matsis Matbaa Hizmetleri

Tevfikbey Mah. Dr. Ali Demir Cad.

NO: 51 Sefaköy- İstanbul

Tel: (0212) 624 21 11

Matbaa ve Yayıncı Sertifika No : 40421

© İSAR Yayınları

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Sertifika No: 45609

Bütün yayın hakları saklıdır. Bilimsel araştırma ve tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

İSAR Yayınları

Selami Ali Mah. Fıstıkağacı Sok. No: 22 Üsküdar / İstanbul

Tel: +90 (216) 310 99 23 | Belgegeçer: +90 (216) 391 26 33

www.isaryayinlari.com | yayin@isar.org.tr

Katalog Bilgileri

Osmanlı'da İlm-i Tarih | ed. Zahit Atçıl - Ercüment Asil - Cemal Atabaş | İstanbul 2023
(1.bs.) | İSAR Yayınları - 34 / Osmanlı'da İlimler Dizisi - 8 | ISBN: 978-605-9276-45-0
| 16,5 x 24 cm. - 422 s. | 1. Osmanlı Devleti (OD) 2. Tarihyazımı 3. Tarihçiler_
Biyografya 4. İlimler Tarihi 5. OD_Kültür Tarihi 6. OD_Entelektüel Tarihi 7. OD_
Askerî Tarih 8. OD_Kurumlar Tarihi 9. OD_Uluslararası İlişkiler

OSMANLI'DA İLİMLER DİZİSİ | 8

Osmanlı'da İlm-i Tarih

EDİTÖRLER

ZAHİT ATÇIL

ERCÜMENT ASİL

CEMAL ATABAŞ

İSAR
YAYINLARI

Cornell H. Fleischer
(1950-2023)

*Kitabın hazırlık sürecinde aramızdan ayrılan
Osmanlı tarihçiliğinin büyük üstadının aziz hatırasına...*

Geçmişî ortaya çıkarmak ve kaydetmek için insanoğlu neden çabalamıştır? Geçmişin peşine düşmekle neyi arar, neye ulaşmayı ümit eder? Geçmişin bilgisini kim nasıl derlemiş ve kime, nasıl ulaştırmaya çalışmıştır? Bugün modern tarihçilere yöneltebileceğimiz tüm bu soruları tarihin her devrindeki tarihçilere de yöneltebiliriz. Acaba Osmanlı müverrihleri kimlerdi, tarihi üretip kaydederken meseleleri ne idi, eserlerinin özellikleri nelerdi? Kısaca, Osmanlı döneminde ilm-i tarih nasıl icra ediliyordu? Bu sorulara cevap aramak maksadıyla İstanbul Araştırma ve Eğitim Merkezi (İSAR) bünyesinde 16-17 Aralık 2022 tarihlerinde “Osmanlı’da İlm-i Tarih Sempozyumu”nu gerçekleştirdik. Bu sempozyum, “Osmanlı’da İlimler” ana başlığı altında benzer minvalde gerçekleştirilen sempozyumların sekizincisidir. Elinizdeki kitap, bu sempozyumda tebliğ sunan araştırmacıların daha önce yayımlanmamış özgün araştırmalarını bir araya getiriyor. Osmanlı’da İlimler Dizisi kapsamında yayımlanan önceki kitaplarda her ilim (kelam, fıkıh, tasavvuf, tefsir, hadis, Arapça dil bilimleri, mantık-münazara) kendi veçhesinden dönemin ilim adamlarını, eserlerini ve ilmî meselelerini bugünün bakış açısı ile tekrar ele almaya çalışmıştı. Benzer bir şekilde, elinizdeki eser de Osmanlı döneminde yaşayan tarihçileri, yazdıkları tarih metinlerini ve tarihyazımı usullerini gündeme getirmek, tartışmak ve bugünün bakış açısı ile yeniden yorumlamayı hedeflemiştir.

Günümüz Osmanlı tarihi araştırmacıları daha çok kendi güncel meseleleri ile ilgili olarak dönemin tarihçilerinin neler söylediğine odaklanırken, bu kitaba katkı veren araştırmacılar, tarihçilerin kendi dönemlerinde dert edindikleri meseleleri ve motivasyonları anlamaya çalışmışlardır. Bu araştırmalar kapsamında; dönem tarihçilerinin hangi meseleleri niçin ve nasıl ele aldığı, tarihe ya da kendi zamanlarına dair bilgilerinin hangi kaynaklardan derledikleri, bu bilgileri hangi okuyucu kitlesine ne şekilde sundukları, ürettikleri bilgiden ne amaçladıkları, hangi ilmî ya da siyasi ağların içinde bilgi ürettikleri, tarihi inşa ederken nasıl bir gelecek tahayyül ettikleri gibi sorular öne çıkmaktadır. Böylece Osmanlı’da tarih uğraşısının çeşitli veçheleri ve tarihyazımının tarihi ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Osmanlı dönemi içinde bilinen tarihçilerin ve tarih metinlerinin hepsini, tüm yönleriyle kapsayacak şekilde bir program hazırlamak elbette

mümkün değildi. Bu sebeple elinizdeki kitabı, devamı getirilmesi gereken bir girizgâh niteliğinde değerlendirmek uygun olacaktır.

Peki Osmanlı'da ilm-i tarih neye tekabül etmektedir? Bu soruyu üç parçaya bölebiliriz. İlk olarak tarih kavramının kapsamını hatırlamakta fayda var. Bilindiği üzere modern tarih bilimi, belirli bir metodoloji çerçevesinde geçmişe dair oluşturulan anlatıların hepsini içine alabilir. Tarihçiler de temelde tarihlerini geçmişe tanık olan birincil kaynaklara dayanarak yazmaya çalışırlar. Bu birincil kaynaklar arasında anlatıları, arşiv belgelerini, mimari eserleri, arkeolojik ve nümizmatik bulguları sayabiliriz. Modern tarihçiler olarak bizim bu sempozyumda ele aldığımız kaynaklar, geçmişin bilgisini bize ulaştırmak kastıyla derlenen anlatsal metinlerdir. Temel hedefimiz yazarlarının bilinçli olarak geçmişe aktarma, dönemlerine tanık olma ve bunu geleceğe taşıma amacı ile yazdıkları kronik ve tarihleri ele almaktır.

Bu kronikler ve tarihler nasıl üretilmişlerdi? Bu tarih bilgisini üretenler belirli yöntemleri uygulayıp belirli maksatlar güdüyorlar mıydı? Kısacası, sorunun ikinci unsuru olan "ilm-i tarih" neye tekabül etmekteydi? Osmanlı tarih yazarları icra ettikleri tarih ilmi hakkında ne düşünmekteydiler ve bu uğraşın incelikleri hakkında ne kadar bilinçliydi? Bu sorulara cevap arayan bu kitapta Osmanlı tarihçilerinin uyguladıkları metotları, inşa yöntemlerini, tarihin amacı hakkındaki görüşlerini inceleyen araştırmalar bulunmaktadır. En genel ifadesiyle, Osmanlı tarih yazarlarının, kendilerine has metotlar izleyerek ve belirli yaklaşımlarla sanatlarını icra etmekte oldukları anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, Osmanlı tarihçilerinin metinlerini oluştururken hem geçmişe tanıklık ettiklerini hem de geçmişe inşa ettiklerini görüyoruz (bk. H. Saçmal). Ayrıca zamanın ruhuna göre, tarihyazımında yeni yöntemler ve yeni araçlar kullanmaktaydılar (bk. H. Yenilmez). Tarihyazımı karmaşık bir süreç sonunda inşa edilen metinlerden ibaret olup, bir taraftan ideoloji üretme bir taraftan da geçmişe tanıklık edebilme sanatı ve ilmi idi (bk. H. Yılmaz, Ş. Küçük Hüseyin). Bununla birlikte tarihçiler, tahayyül ettikleri geçmişe ait dünya ile geleceği de inşa etmeyi hedeflemekteydiler (bk. C. H. Fleischer).

Son olarak, bir tarihçiyi veya bir metni "Osmanlı" yapan nedir? Cevaplaması ilk bakışta görüldüğünden daha zor olan bu soruya net bir cevap getirmek mümkün görünmemektedir. Örneğin, en basitinden

başlarsak, “Osmanlılaşan” bir dünyada (C. H. Fleischer) sadece Türkçe yazılan tarih metinlerini mi Osmanlı ilm-i tarihinin ürünü sayacağız? Hâlbuki Osmanlılar için başlıca iletişim ve yazın dili her ne kadar Türkçe olsa da, bilindiği üzere, 16. yüzyıla kadar Osmanlı sınırlarında Türkçenin hâkimiyeti geçerli değildi. Onun yerine, 16. yüzyıla kadar Osmanlı topraklarında başlıca yazın dili olarak Arapça ve Farsçanın hâkim olduğu görülür. Nitekim, II. Bayezid (1481-1512) döneminde yapılan saray kütüphane kataloğundan da anlaşılacağı gibi 16. yüzyılın başında toplanan kitapların pek azı Türkçe olup büyük çoğunluğu Arapça ve Farsçaydı.¹ Ayrıca, Türkçenin yazın dili olmasından sonra da Arapça ve Farsça yazılmaya devam edildi. Bir tarih metninin “Osmanlı” olarak nitelenmesinde Türkçe yazılmış olmasının yeterli bir kriter olmadığı aşikârdır. Dolayısıyla bu kitapta incelenen eserlerin arasında Türkçenin yanında Farsça, Arapça, Latince ve İtalyanca eserlerin de mevcut olması tabiidir (bk. G. Hagen, H. İ. Erol, B. Tezcan, F. Işın, Ö. Elbeyli, C. Grenier, Ş. Küçük Hüseyin, C. Markiewicz, Z. Atçıl).

Osmanlılığın yazılan dil ile doğrudan bağlantılı olmadığı anlaşılıyor. Öyleyse, tarihinin veya eserinin Osmanlı hanedanı ile ilintisi açısından bir tanım yapılabilir mi? Başka bir deyişle, “Osmanlı” sıfatını özellikle Osmanlı hanedanının ve etrafının desteklediği eserler veya Osmanlı merkezindeki idari erkâna sunulan eserler için kullanmamız yerinde midir? Bu soruya da kolaylıkla evet şeklinde cevap vermek mümkün görünmüyor. Genellikle 15. yüzyılın sonu ve 16. yüzyılın başı itibarıyla başladığı kabul edilen Osmanlı tarihyazımı içerisinde 15. yüzyılda boy gösteren tarih metinlerine baktığımızda, bunların Osmanlı hanedanını esas almadığını ve daha çok genel dünya tarihi içinde değerlendirilebileceğini görürüz.² Ancak 15. yüzyılın sonuna doğru veya 16. yüzyıl başında ortaya çıkan Aşıkpaşazâde, Dursun Bey, Neşrî, Oruç Bey ve çeşitli anonim Osmanlı tarihleri Osmanlı hanedanının serüvenini müstakil bir anlatıya dönüştürmüşlerdir. Bunların aralarında ise sadece İdrîs-i Bitlisî ve Kemalpaşazâde’nin yazdığı metinlerin doğrudan hanedanın (II. Bayezid’in) isteği üzerine yazıldığını biliyoruz. Daha sonraları sultanların teşviki ile birçok tarih metni de kaleme alındı.³ Ancak, bu durum bile sadece hanedan mensuplarının desteklediği veya teşvik ettikleri tarihçileri ve onların metinlerini “Osmanlı” kategorisinde düşünmemize elvermemektedir.

.....

- 1 Gülrü Necipoğlu v.dğr. (ed.), *Treasures of Knowledge: An Inventory of the Ottoman Palace Library (1502/3-1503/4)* (Leiden: Brill, 2019).
- 2 V. L. Ménage, “The Beginnings of Ottoman Historiography”, *Historians of the Middle East*, ed. Bernard Lewis - P. M. Holt (London: Oxford University Press, 1962), 168-179; Halil İnalçık, “The Rise of Ottoman Historiography”, *Historians of the Middle East*, 152-167; Abdülkadir Özcan, *Osmanlı’da Tarih Yazımı ve Kaynak Türleri* (İstanbul: Kronik Yayınları, 2020).
- 3 Bu noktada şehnamecileri (Fethullah Ârifî, Seyyid Lokman v.dğr.) ve resmî vakanüvisleri (Naîmâ, Râşid Mehmed v.dğr.) zikredebiliriz. Bk. Christine Woodhead, “Şehnâme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/456-458; Bekir Kütükoğlu, “Vak’anüvis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/457-461.

Bu kitapta görüleceği üzere, bir yanda İdrîs-i Bitlisî (bk. C. Markiewicz) gibi doğrudan bir sultanın teşviki ile tarih metni kaleme alan ya da Celâlzâde (bk. M. Ş. Yılmaz) ve Şah Kâsım (bk. F. Işın) gibi hanedan ile çok yakından bağlantılı kişiler olduğu gibi, diğer yanda tamamen bağımsız ve kendi girişimleri ile tarih metni yazan kişiler de mevcuttur. Mesela Kâtib Çelebi (bk. G. Hagen, B. Tezcan) herhangi bir kimse ile maddi bağlantısı olmadan kendi entelektüel ilgileri çerçevesinde tarih metinleri kaleme almıştı. Bazen Osmanlı hanedanı dışında bir vezir ailesi de kendi tarihlerinin yazılmasını teşvik etmişti (bk. F. Çalışır) veya Osmanlı merkezine uzak noktalarda, mesela Hicaz'da faaliyet gösteren bir tarihçi (Nehrevâlî, ö. 1582) ya da Mısır'daki yazarlar da merkezden bağımsız olarak tarih metinleri kaleme aldılar (bk. Ö. Elbeyli, H. İ. Erol). Modern döneme geldiğimizde ise çok daha farklı bir soru ile karşılaşyoruz: Acaba matbaanın, tarihyazımı ve Osmanlılık kimliği üzerinde nasıl bir etkisi olmuştu (bk. A. Başaran)?

Tüm bu boyutlar bizi Osmanlı'da ilm-i tarih kategorisini oldukça geniş bir çerçevede ele almaya zorluyor. Bu sebeple elinizdeki kitap; Osmanlıların beylikten imparatorluğa ve modern zamanlara gelene değin geçirdiği dönüşümlerde ve hâkim olduğu coğrafyalarda, yani oldukça geniş bir zaman ve mekânda telif edilen tarih metinlerini kaynak, dil, yöntem ve hedefleri açısından tartışmaya yönelik bir adım olarak değerlendirilmelidir.

* * *

Kitaptaki çalışmaların her biri, belli oranda, tarihçilerin şahsiyetleri, eserleri ve tarihyazımlarına değinse ve bazıları iki veya üçü arasında mekik dokusa bile, temel olarak odaklandıkları temalar ve sorular açısından bunları üç bölüm altında tasnif etmeyi uygun gördük: Tarihyazımı, tarihçiler ve tarih metinleri. Bölümleri de kendi içlerinde mümkün olduğunca kronolojik olarak sıraladık.

Tarihyazımı ana başlığı altında bir araya gelen çalışmalar, Osmanlı tarihçilerinin ilm-i tarihin felsefi boyutlarına ne kadar değindiklerine, kimler için, hangi dillerde, hangi maksatlarla yazdıklarına ve 19. yüzyıla gelindiğinde modern tarih bilimi karşısında Osmanlı tarihçilerinin tarihe bakışının nasıl dönüştüğüne dair sorulara cevap arıyor.

Hüseyin Yılmaz, Abbâsî hilafetinin oluşturduğu manevi ve siyasi meşruiyetin dağıldığı, Ankara Savaşı gibi bir trajedinin oluşturduğu travmatik bir tarihî bağlamda eserlerini kaleme alan kuruluş dönemi Osmanlı tarih yazarlarının nasıl yeni bir kimlik ve ideolojinin inşası için edebî tür seçiminden dil seçimine ve ele aldıkları (şecere, gaza, huruç ve meşveret gibi) temalara kadar son derece bilinçli tercihlerde bulunarak metinler kaleme aldıklarını göstermektedir. **Cornell Fleischer**'in bu kitapta özel bir yeri var. Okuyacağınız bölüm hocanın vefatından hemen önce sempozyumda yaptığı kapanış konuşmasına dayanıyor ki muhtemelen en son ilmî faaliyetlerinden biri idi. Kendi onayından geçme fırsatı bulamadığı hâlde hatırasını yâd etmek maksadıyla bu kitaba dercedildi. Hoca, konuşmasında

Osmanlı tarihinin/tarihyazımının dönüm noktası olarak değerlendirdiği II. Bayezid dönemine odaklanmaktadır. Sabitliği ve olmuş bitmişliği ima eden “Osmanlı” tabirinin yerine “Osmanlılaşan” sıfatını kullanarak bizi Osmanlı İmparatorluğu’nu bir proje olarak tahayyül etmeye davet eder. Ayrıca, Abdurrahman el-Bistâmî gibi önemli tarihî şahsiyetlerin ve bilginlerin Osmanlı entelektüel ve kültürel tarihini şekillendirmedeki etkilerini vurgular. Huzur içinde yatsın.

Tunç Şen tarihyazımının dikkatlerden kaçan aktörleri olan müneccimlere odaklanmaktadır. Müneccimlerin sadece salnameler için kronoloji hazırlayan kişiler olmadığını ve tarihyazımında ilm-i nücüm bilgisinin önemsendiğine vurgu yapmaktadır. Ayrıca uzun Osmanlı tarihyazımı geleneğinin resmî ellerde toplanmasına dair çabalar olsa da bu faaliyetin yüzyıllar boyunca çok sesli biçimini koruduğunu göstermektedir. **Christopher Markiewicz** Osmanlı yazarlarının hem kendilerini hem de hakkında yazdıkları özneleri tarihe geçirme ve bu şekilde onların hatırasını ebedileştirme rollerine ve motivasyonlarına odaklanmaktadır. Kemalpaşazade ve İdrîs-i Bitlisî gibi yazarların, tarih ilmini, edebî ilimlerin içinde konumlandıkları üzerine estetik bir araç olarak “zıkr-i cemil” anlayışının öne çıktığına dikkatleri çekmektedir. Bu şekilde modern dünyada “gök kubbede hoş bir sada bırakmak” şeklinde ifade edilen bu ebedileşme ve ebedileştirme misyonu tarih yazmanın amacını, faydasını ve patronaj ilişkilerini anlamak için elverişli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. **Emin Lelić** Tâlikîzâde’nin İskender’in Slavlarla karşılaşması üzerinden ürettiği mutedil iklimin evrensel kralı ile şiddetli iklimlerin vahşi barbarlarını karşı karşıya koyan bir medeniyet ve barbarlık söylemini masaya yatırmaktadır. Antik dünyanın bu dikotomisine Osmanlıların ürettiği cevap barbarların bu vahşi gücünü onları askerî teşkilatına katarak, yani devşirme hâline getirerek dizginlemek olmuştur. Tâlikîzâde, bu anlatısıyla Bosnalıların, Hırvatların ve Sırpaların 16. yüzyıl Osmanlısının bünyesine katılışına dair geliştirilen bu uygulamaya felsefi, tarihî ve ahlaki bir zemin inşa etmekte ve bunu bir Osmanlı medenileştirme misyonu olarak imparatorluğun yönetim ve idare repertuarına katmaktadır. Kâtib Çelebi’nin, tarihi, “ilimlerin tuzu” olarak tarif etmesinin kapı araladığı mümkün anlamlardan yola çıkan **Gottfried Hagen**, tarihyazımında tarihin ahlakiliği, tarihsellik algısı, tarihin açıklayıcı gücü, tarihsel dönüşümün dinamikleri, ilahi müdahale ve nedenselliğin yeri gibi çetrefilli felsefi konular etrafında Kâtib Çelebi’nin kritik cümlelerini kelime kelime tahlil ederek tarih düşüncesinin inceliklerine girmektedir. **Habib Saçmal** 18. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti ile Afganlar ve İran arasında gerçekleşen savaşlarda, Osmanlıların mağlup olmalarına rağmen Osmanlı tarihçilerinin anlatılarında “barışı isteyen taraf” olduğu şeklindeki vurgularına dikkatleri çekmektedir. Saçmal, çalışması ile barış talebinde bulunmanın bir zaaf olarak görüleceği kaygısıyla hareket eden Osmanlı tarihçilerinin hem içeriye hem de dışarıya dönük propagandist rolünü ortaya koymaktadır.

19. yüzyılda pozitivistimin cazibesinden payını alan tarih ilminin artık bir bilim olma iddiasını da ifade etmeye başladığını görüyoruz. **Hasan Yenilmez**, Osmanlı tarihinin

entelektüel olarak gayet aktif olan bu dönemde pozitivistin etkisiyle ortaya çıkan “bilimsel tarih” tartışmalarını ele almakta ve bu tartışmaların İslam tarihi yazımında nasıl yeni usul ve üslup arayışlarını beraberinde getirdiğini göstermektedir. Tarihçiliğin dinamik karakterine dikkat çeken bu makale, tarihyazımının devrin düşünce ve siyaset dünyasını takip ederek nasıl yeni bir biçim oluşturma gayreti içinde olduğunu da dikkatlere sunmaktadır.

Kitabın ikinci ana konusu olan tarihçiler başlığı altındaki bölümler, Uzun Firdevsî'nin mitik ve eskatolojik zaman anlayışını, Celâlzâde Mustafa'nın Osmanlı bürokrasisine bakışını, Şah Kâsım'ın Bağdat'ın Farsça konuşan elitlerini ikna çabalarını, Lutfî Paşa'nın siyaset düşüncesi ve tarih anlayışını, Nehrevâlî'nin Hicaz ve Yemen'de Osmanlı varlığına dair ümitlerini ve Kâtib Çelebi'nin tercüme ve teliflerini ele alıyor. **Carlos Grenier II.** Bayezid devrinin nevi şahsına münhasır yazarı Uzun Firdevsî'nin tarih anlatısının arkasındaki dünyayı analiz etmektedir. Yazarın kendi döneminin olaylarını anlatırken bunlara mitik bir zaman sekansındaki kahramanların ve peygamberlerin hikâyelerini nasıl eşlik ettirdiğini, okurlarını diyalektik bir döngüsel tarihin içinde seyahat ettirerek anlatısını eskatolojik bir ikmale ulaştırdığını gözler önüne sermektedir. Bu şekilde erken modern dönemde imparatorlukların ve insanların kendilerini nasıl hem yeni hem de eskinin bir devamı olarak gördüklerinin ve aşkın ve içkin olanı aynı anda bir arada tutan bir varlık anlayışı ile yaşadıklarının tarihyazımına bir yansımaları okurların nazarlarına sunmaktadır. **Mehmet Şakir Yılmaz** devrinin özelliklerini şahsında taşıyan, uzun ve istikrarlı bir meslek hayatı sürmüş olan Celâlzâde Mustafa Çelebi'nin tarihçiliğini ele almaktadır. Celâlzâde'nin sadece sultanların değil, başarıda payı olan bütün kesimlerin kahramanlaştırıldığı epik bir anlatı ortaya koyduğuna ve mensubu olduğu bürokrasinin ihtiyacı olduğu üzere hiyerarşik yapıya saygınlık kazandırmak motivasyonu ile tarih yazdığına dikkat çekmekte ve tarihçilerin, meşru düzeni savunma rolünü bugün olduğu gibi geçmişte de oynadığını gözler önüne sermektedir. **Furkan Işın** tarihçilerin meşrulaştırma araçlarına yeni bir örnek getirmektedir. Bağdat'ın Farsça konuşan elitlerine Sultan Süleyman'ın başarılarını anlatmak ve Osmanlı yönetimini onların gözünde daha kabul edilebilir kılmak amacıyla eserini ortaya koyan Şah Kâsım'ın Osmanlılara Timurlu tarihyazımı geleneğinin tecrübesini aktardığını göstermektedir. Ayrıca Sultan Süleyman'ın mehdici sıfatlarla anılmasına nazaran, tarihçilerin, eserlerini içinde yazdıkları siyaset dünyası ve kullandıkları dil arasındaki yakın ilişkiyi okurların dikkatine sunmaktadır. **Arif Erbil** 16. yüzyılın olgunlaşan Osmanlı tarihyazımı içerisinde patronaj ilişkileri, üslup tercihi ve şahsiyeti açısından hususi bir yeri olan Lutfî Paşa'yı ve eserini merkeze almaktadır. Erbil, Lutfî Paşa'nın Osmanlılara özel bir karakteristik olarak inşa ettiği “küfrân-ı nimet içinde olmama” söylemi üzerinden onun tarihyazımının, siyaset düşüncesinin ve şahsi hoşnutsuzluklarının izini sürmektedir. Böylece tarihçilerin eserlerine kişisel hesaplaşmalarını dâhil edişinin ilginç bir örneğini okurların ilgisine sunmaktadır. Tarihçilerin, iktidarın sesini yankılayışının bir diğer örneğini **Ömer Elbeyli**, devrinin tanınmış ilim adamı Nehrevâlî üzerinden analiz ediyor. Nehrevâlî, Osmanlı yöneticilerinin, özellikle de

Sultan Süleyman'ın Hicaz'a yaptığı hizmetleri merkeze alan anlatısıyla bir yandan Osmanlıların Hicaz ve Yemen'deki hâkimiyetini meşrulaştırmakta, diğer yandan da onların hem kendi şahsına hem de yaşadığı bölgeye daha fazla maddi ve manevi teveccüh ve iltifatını temin etmeye çalışmaktadır. **Baki Tezcan** Kâtib Çelebi'nin Avrupa tarihine dair yaptığı tercüme ve telif ettiği bir eserini merkeze alarak onun motivasyonlarını anlamlandırmaya çalışmaktadır. Kâtib Çelebi'nin içinde yaşadığı dünyanın değiştiğine dair kavrayışının boyutlarına ve bu değişimin öncüsü olan "*ehl-i garb*"ı tanımanın ve onların tecrübelerinden istifade etmenin gerekliliğine dair farkındalığına okurların dikkatini çekmektedir.

Son bölüm altında ise gaza tartışmaları, İtalyan tarihi metinleri, Köprülüler, Kavalalı Mehmed Ali Paşa ve matbaanın etkisi gibi konular etrafında bir araya gelen tarih metinleri inceleniyor. **Şevket Küçük Hüseyin** geç 13. yüzyılda Anadolu beylikleri arasında nispeten önemsiz bir beylik hâlindeyken hızla yükselen Osmanlıların temel motivasyonları arasında gösterilen "gaza" tartışmalarına iç ve dış tarih metinlerinin bakış açılarına odaklı yeni bir soluk getirmektedir. Dönemin dünya anlayışı açısından "inanç için savaş" motifinin, yaşanan olaylara anlam verme, kendi üstünlüğünü kanıtlama ve meşrulaştırma için esnek ve elverişli bir araç olarak geniş bir kullanıma sahip olduğunu gösteren yazar, bu durumun sadece Osmanlılara özgü olmadığını okurların dikkatine sunmaktadır. Tarihçilerin meşrulaştırma araçları geliştirme ve bu araçları çeşitli kültürler ve toplumlar arasında transfer etme kabiliyetlerinin bir örneği bu çalışma ile ortaya konulmuş olmaktadır. **Zahit Atçıl** üç İtalyan tarihçinin Osmanlılara dair yazdıkları eserleri incelemektedir. Bu kroniklerin Osmanlı dünyasına dair bilgi kaynaklarını ve Osmanlıların yükselen gücüne karşı Avrupalıları uyarma motivasyonlarını okurların dikkatine sunmaktadır. Avrupalı liderler ve entelektüeller için kritik önemdeki bu üç kaynak, kişisel şahitlikleri ve tanıdıklarından aldıkları bilgiler, diplomatik raporlar ve mektuplar gibi kaynaklardan derledikleri eserleri ile kendi kamuoylarını bu dış düşmana karşı uyanık tutmaya ve hazır hâle getirmeye çalışmıştır. Bu şekilde tarihçilerin, yeri geldiğinde abartılardan kaçınarak ötekileştirme, düşman yaratma ve düşmana karşı hazırlık yapma misyonunun geçmiş bir örneği ortaya konulmaktadır. **Fatih Çalışır** hanedan merkezli anlatılar kurarak başlayan Osmanlı tarihyazımının, imparatorluğun geçirdiği dönüşümlerle birlikte hanedanın temsilî bir konuma gelmesine paralel olarak hanedan merkezli olmayan tarihlere kaydığına dikkati çekmektedir. İncelemesinin odağına koyduğu Köprülü vezirleri için yazılmış olan eserle tarihçilerin yeri geldiğinde tarihî gerçekleri tahrif etmek pahasına da olsa nasıl kendi hamilerinin meşruiyeti ve öne çıkarılması için gayret ettiklerini göstermektedir. **Halil İbrahim Erol** modern Mısır tarihine damgasını vuran ancak kendi döneminin tarihyazımında önemine karşılık gelen rolü edinemeyen Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın nasıl olup da yüzyılın ikinci yarısında tarihyazımının merkezine oturduğunu analiz eder. Tarihçilerin onu, yol açtığı krizlerden soyutlayarak kendi dönemlerinin bir karşı unsuru olarak kurduklarına ve bir ideal olarak sunduklarına dikkatlerimizi çeker. **Ayşe Başaran**, matbaanın ilk ele aldığı metinler arasında olan Osmanlı kroniklerinin

basım ve yaygınlaştırılma süreçlerini incelemektedir. Matbaa ile birlikte editörler ve yayıncılar gibi tarihyazımına yeni dâhil olan aktörlere dikkat çekmekte ve bunların nasıl süreklilik içinde ve tutarlı bir Osmanlı tarihi kurgulama ve bunu geniş kesimlere ulaştırma gayreti ve amacıyla stratejik adımlar attıklarını göstermektedir.

Tüm bu önemli katkılar Osmanlı döneminde faaliyet gösteren tarihçilerin ve tarih metinlerinin ancak küçük bir kısmını ele alabilmiş ve tartışmaya açabilmiştir. Günümüzde Osmanlı tarihyazımı konusundaki çalışmaların genişlemesine ihtiyaç duyulduğu ve bu kitapta değerlendirmeye alınamamış tarihçiler ve tarih metinlerinin çalışılarak gelecekte Osmanlı ilm-i tarih literatürünün daha da genişleyeceği muhakkaktır.

Son olarak, bu çalışmanın gerek sempozyum gerekse yayın aşamalarındaki desteklerinden ötürü İstanbul Araştırma ve Eğitim Merkezine (İSAR); ilmî toplantının nitelikli bir şekilde tertip edilmesi noktasında emekleri geçen Ömer Koçyiğit, Ömer Elbeyli ve Bersun Turna'ya; kitapta yer alan araştırmaların tashihlerini titizlikle gerçekleştiren Ömer Said Güler ve Thomas Feliciano'ya; yayına hazırlık süreçlerindeki değerli katkılarından ötürü M. Fatih Küçük ve Furkan Aktaş'a özel olarak teşekkür etmeyi bir borç biliriz.

Zahit Atçıl
Ercüment Asil
Cemal Atabaş

İstanbul 2023 / 1445

İÇİNDEKİLER

I. Bölüm

Tarihyazımı

Kuruluş Dönemi Osmanlı Tevarih Edebiyatında Kimlik ve Siyasi İdeoloji İnşası

Hüseyin Yılmaz 21

Backwards and Forwards from Bayezid II: Sources for Ottoman History in the Fifteenth Century, Flowering of Historical Writing in the Sixteenth Century

Cornell H. Fleischer 37

The Science and Politics of Chronology in Late Medieval and Early Modern Ottoman Almanacs

A. Tunc Şen 47

The Science of History, a Lasting Memory (*zıkr-i jamīl*), and the Literary Turn in Ottoman Historical Writing

Christopher Markiewicz 73

Clime Theory and the Question of Civilization in Talikizāde's Writings on the Ottoman Empire

Emin Lelić 91

"The Salt of the Sciences": An Exercise in Ottoman Philological Exegesis in Search of Historical Thought

Gottfried Hagen 103

**Osmanlı Tarihyazımında Propaganda ve Diplomasi:
“Barışı Karşı Taraf İstedi”**

Habib Saçmalı 125

II. Meşrutiyet Dönemi İslam Tarihi Metinlerinde Usul Tartışmaları

Hasan Yenilmez 157

II. Bölüm

Tarihçiler

Uzun Firdevsî and the Shape of History

Carlos Grenier 177

Dil, Tarih ve Siyaset: Bir Bürokrat-Tarihçi Olarak Celâlzâde Mustafa Çelebi

Mehmet Şakir Yılmaz 193

Tarihin Dili: Sultan Süleyman’ın Farsça Tarihyazımı Politikası ve Şah Kasım

Furkan Işın 211

History-Writing, Political Thought, and Personal Discontent:

Küfrân-ı Nîmet* as a Double-Edged Sword in Lütfi Paşa’s *Tevârih

Arif Erbil 225

Hicaz Tarihçisi Kutbüddin Nehrevâlî el-Mekkî ve Tarihçiliği

Ömer Elbeyli 255

Şaşkınlarm Mürşidi Kâtib Çelebi ve Avrupa Tarihi Hakkındaki Eserleri

Baki Tezcan 271

III. Bölüm

Tarih Metinleri

A Most Splendid Argument? Historiographical Processings of the Image of the Early Ottomans as “Ġazis”. A Brief Overview of Some External and Internal Perspectives

Şevket Küçük hüseyin 299

Osmanlı Tarihyazımında İtalyanca Kronikler ve Kaynakları: Giovan Maria Angiolello'nun Özel Yeri

Zahit Atçıl 317

Alternatif Haneler, Alternatif Tarihler: *Silsiletü'l-âsafıyye (Târîh-i Sülâle-i Köprülü)* Özelinde Bir Değerlendirme

M. Fatih Çalışır 331

Tarihin Merkezinden Anlatının Merkezine: Kavalalı Mehmed Ali Algısındaki Dönüşüm ve 19. Yüzyıl Mısır Tarihyazımının Seyri

Halil İbrahim Erol 347

İttisal ve İstikmal: Osmanlı Kroniklerinin Matbaa Serüveni

Ayşe Başaran 373

Dizin (Türkçe Metinler) 411

Index (English Texts) 419